

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels
Collection générale | 2014

Cultuur en creativiteit in beeld: opzet van een meetinstrument voor metropool Brussel

Culture et créativité : ébauche d'un instrument de mesure pour la métropole bruxelloise

Culture and Creativity in the Picture: design for a measurement tool for the Brussels metropolis

Birgitte Martens, Jelena Dobbels, Lucy Amez et Walter Ysebaert

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1228>

DOI : 10.4000/brussels.1228

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Birgitte Martens, Jelena Dobbels, Lucy Amez en Walter Ysebaert, « Cultuur en creativiteit in beeld: opzet van een meetinstrument voor metropool Brussel », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, nr 79, Online op 08 septembre 2014, geraadpleegd op 19 avril 2019. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1228> ; DOI : 10.4000/brussels.1228

Licence CC BY

Nummer 79, 8 september 2014. ISSN 2031-0293

Birgitte Martens, Jelena Dobbels, Lucy Amez en Walter Ysebaert

Cultuur en creativiteit in beeld: opzet van een meetinstrument voor metropool Brussel

De laatste decennia wordt de cruciale rol die culturele en creatieve sectoren (CCS) spelen in de regionale economische ontwikkeling in toenemende mate erkend. Ook in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is er aandacht voor deze sectoren en voor de nood aan meetinstrumenten om de impact en activiteiten ervan te registreren en te monitoren. Dit artikel speelt daarop in met de voorstelling van een staalkaart die het Brussels gewest als hoofdfocus neemt. In tegenstelling tot andere (theoretische) meetmodellen werd de onmiddellijke bruikbaarheid van de staalkaart voorop gesteld via een maximale afstemming op bestaande dataleveranciers en Brusselse instellingen.

De auteurs zijn verbonden aan de Onderzoekscel Data en Beleid (OCDB) en/of aan de ECOOM-cel van het departement Research & Development van de Vrije Universiteit Brussel, waar ze beleidsrelevant onderzoek uitvoeren gekoppeld aan de ontwikkeling van nieuwe indicatoren, met de focus op de (maatschappelijke) impact van onderzoek, de maatschappelijke valorisatie van kennis, de relatie tussen kennisinstellingen en creatief kapitaal, de evaluatie van artistiek onderzoek, en het gebruik van data voor onderzoeks- en onderwijsbeleid in de kennisinstellingen en in de bredere maatschappelijke context.

Dr. Birgitte Martens is aangesteld als senior onderzoeker op het ECOOM-project 'Onderzoek in de kunsten'. Birgitte.Martens@vub.ac.be +32(0)2 629 10 87

Jelena Dobbels voert onder meer onderzoek naar de niet-academische valorisatie van onderzoek. Vanaf oktober 2014 bereidt ze aan de vakgroep Architectonische Ingenieurswetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel een doctoraat voor over 19de- en vroeg 20ste-eeuwse Brusselse bouwcultuur. Jelena.Dobbels@vub.ac.be +32(0)2 629 10 87

Lucy Amez is beleidsmedewerker en analist. De focus van haar activiteit ligt op academisch publicatiebeleid en bibliometrie. Voorheen werkte ze als onderzoeker gespecialiseerd in de economie van de culturele, creatieve en toeristische sector. Lucy.Amez@vub.ac.be +32(0)2 629 22 21

Prof. dr. Walter Ysebaert coördineert de lopende onderzoeksprojecten en is eveneens verbonden aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de VUB. Walter.Ysebaert@vub.ac.be +32(0)2 629 11 06

Benjamin Wayens (Redactiesecretaris), +32(0)2 211 78 22, bwayens@brusselsstudies.be

Inleiding

1. In recente beleidsdocumenten zoals het regeerakkoord 2009-2014 en het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling neemt de ondersteuning van culturele en creatieve sectoren (CCS) in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een bijzondere plaats in [Brusselse Gewestregering, 2011; 2013]. De keuze voor een ondersteuningsbeleid van deze economische segmenten past in een breder denkkader dat in (inter)nationale en regionale bestuurskringen in toenemende mate bijval kent. Steunend op wetenschappelijk onderzoek wordt gesteld dat de culturele en creatieve sectoren een cruciale rol spelen in de ontwikkeling van de regionale economie. Cijfers illustreren de groeiende werkgelegenheid en het aandeel van deze sectoren in het Bruto Nationaal Product (BNP). Studies tonen verder aan dat de CCS een sleutelrol spelen in de uitbreiding van het regionale innovatievermogen en de gewestelijke concurrentiekracht. Via samenwerkingsverbanden met het bedrijfsleven of door geografische nabijheid brengen de CCS kennisoverdracht tot stand, verstrekken ze nieuwe ideeën en weerklank buiten de sector of laten ze nieuwe zakelijke modellen en arbeidsorganisatievormen naar andere bedrijfstakken uitwaaiëren [Miles & Green, 2008; Villalba, 2013; Townley, 2009].

2. De laatste decennia werd creativiteit benaderd vanuit diverse terminologieën als *creative industries*, *cultural industries*, creatieve economie, culturele en creatieve industrieën (CCI). Dergelijke koepeltermen worden zowel in beleids- als onderzoekscontext frequent door elkaar gebruikt, doch dekken niet noodzakelijk dezelfde lading. Vaak bepaalt de nationale of regionale context welke sectoren al dan niet als creatief bestempeld worden. De Britse wereldpositie op het vlak van design en mode zorgde bijvoorbeeld voor het opnemen van de sectoren *design* en *designer fashion* in de Britse *creative industries* [Creative Industries Task Force, 1998]. Termen als *creative industries* roepen een sterk economische connotatie op (concept 'industrie'). Omdat recent steeds meer aandacht besteed wordt aan niet-economische – culturele en sociale – aspecten, vond een nieuwe, breder opgevatte term ingang: culturele en creatieve sectoren (CCS). Daaronder worden volgende sectoren begrepen: beeldende kunsten, podiumkunsten, cultureel erfgoed, audiovisuele sector, *gaming*, gedrukte media - boeken, gedrukte

media - dagblad en periodieke pers, muziek, architectuur, design, reclame en communicatie. In dit artikel zal deze term consequent gebruikt worden.

3. Dat lokale culturele en creatieve ondernemingen een economische rol van betekenis spelen is in politieke kringen een relatief recente overtuiging. Enkele voorlopers buiten beschouwing gelaten, dateert de bestuurlijke erkenning voor de economische waarde van de CCS van de late jaren 1990, een periode waarin de gevolgen van maatschappelijke tendensen zoals globalisering en technologisering voor de economische groei en de werkgelegenheid steeds duidelijker werden. In de internationale rapporten over de economische activiteit en productiviteit die adviesverstrekken en beleidsondersteunende instanties als het *Institute for Statistics* van de *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation* (UNESCO), de *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD), de *United Nations Conference on Trade and Development* (UNCTAD) en de Europese Commissie verzamelen, kwamen de impulsen van de CCS op vlak van werkgelegenheid en toerisme het eerst tot uiting [UNESCO, 2005; OECD, 2006; UNCTAD, 2008; KEA, 2006; ESSnet-CULTURE, 2012]. Ook de pioniersrol die deze rapporten aan de CCS toeschrijven in de uitwerking van innovatieve organisatie- en productiemodellen, droeg bij tot de bestuurlijke waardering voor deze sectoren die voordien weinig statistische aandacht kregen [Flew, 2010; Villalba, 2013; Guette, 2011].

4. De noodzaak van een stimuleringsbeleid zette bovengenoemde supranationale instanties aan tot de ontwikkeling van specifieke meetinstrumenten om de activiteit en productiviteit van de CCS te registreren. Die registratiewijzen ondergingen een aantal opmerkelijke wijzigingen. De eerste meetmodellen - de zogenaamde *mapping studies* - die de OECD en de UNCTAD op punt stelden, waren gericht op het becijferen van de mate van innovatie en de omvang van ondernemerschap op nationale schaal [OECD, 2006; UNCTAD, 2008]. Kort daarop gingen deze instellingen over tot het gebruik van creativiteitsbarometers waarmee ze de aanwezige culturele en technologische infrastructuur op regionale schaal in kaart brachten. Waar in eerste instantie vooral gefocust werd op het meten van de graad van nationale innovatie en ondernemerschap, verschoof het meetperspectief in creativiteitsbarome-

ters naar omgevingsfactoren die bepalend zijn voor de omvang van regionale creatieve activiteit en productiviteit.

5. Toch is er nood aan een breder opgezet meetinstrument dat creativiteit in alle fasen en facetten registreert [Villalba, 2013]. Volgens experts van het EU *Joint Research Centre* dient dergelijk meetinstrument de becijfering van creativiteit nog ruimer aan te pakken door ook aandacht te besteden aan de productie van creatief kenniskapitaal en de vorming van menselijk kapitaal, waarvoor kennisinstellingen instaan [Villalba, 2013; Mould, 2009]. Ook bij regionale beleidsmakers is er in toenemende mate aandacht voor de beschikbaarheid van volledige en betrouwbare cijferbeelden van de CCS, waarvan kennisinstellingen een geïntegreerd onderdeel vormen [Brusselse gewestregering, 2011; Comunian, 2011; Universities UK, 2010]. Immers, enkel een geografisch afgebakend en uitgetekend registratie-instrument stelt beleidsmakers in staat om een gericht stimuleringsbeleid van deze sectoren op punt te stellen. Welke indicatoren een dergelijk monitorings- en meetinstrument van de CCS in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dient te bevatten, vormde de inhoud van het rapport 'Creatieve metropool Brussel: ontwikkeling van een indicatorenprofiel voor de monitoring van culturele en creatieve sectoren in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest', dat in opdracht van ministers Jean-Luc Vanraes en Guy Vanhengel is uitgevoerd en waarvan dit artikel een neerslag is [Amez, Dobbels en Ysebaert, 2013].

6. In deze bijdrage komt eerst het belang van creativiteit als beleids-thema aan bod. Nadien volgt een analyse van bestaande studies die de CCS in de Brusselse hoofdstedelijke regio beschrijven en de impact ervan (trachten te) meten. De inzichten die deze vergelijkende analyse oplevert, vormen het vertrekpunt voor het ontwerp van een staalkaart die aansluit bij de recente holistische benadering van (supra)nationale toezichthouders. Deze staalkaart wordt belicht aan de hand van de indicatoren waaruit ze is opgebouwd alsook via een nieuwe voorgestelde methodologie. Daarbij moet benadrukt worden dat de staalkaart werd opgebouwd om concreet bruikbaar te zijn voor het in kaart brengen van de Brusselse CCS.

1. Creativiteit als beleidsthema

7. In verschillende beleidsdocumenten wordt het belang van de CCS in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de noodzaak om deze sectoren te ondersteunen, benadrukt [Brusselse Gewestregering, 2011; 2013]. Waarom deze sectoren vanuit bestuurlijk oogpunt relevant zijn, wordt in het huidige regeerakkoord van het Brussels gewest aangegeven [Brusselse Gewestregering, 2011]. Een eerste vermelding betreft de uiting die de CCS geven aan de verscheidenheid van de grootstedelijke, multiculturele samenleving en de daaraan gekoppelde uitdagingen. De culturele en creatieve verwezenlijkingen van de CCS, gaat de tekst verder, scheppen een klimaat dat de erkenning van de rijkdom en de culturele diversiteit van het Brussels gewest bevordert. Op die manier kan de betrokkenheid van burgers met de stad tot stand gebracht of verhoogd worden. Naast het cohesie- en inclusiebevorderende potentieel onderstrepen de gewestelijke beleidsmakers ook de aanmoedigende werking van doelgericht georganiseerde cultuurevenementen op het vlak van burgerparticipatie en sociale uitwisseling.

8. De beleidsteksten belichten naast deze sociale waarde ook het economische belang van de CCS [Brusselse Gewestregering, 2011, 23]. De 'culturele en creatieve nijverheid' (sic) speelt op pertinente wijze in op de regionale groeimogelijkheden op het vlak van omzet, tewerkstelling en toegevoegde waarde. In de opvatting van de Brusselse gewestregering dragen culturele en creatieve activiteiten in aanzienlijke mate bij tot de (inter)nationale zichtbaarheid en uitstraling van de regio, een gegeven dat op zijn beurt de omzet van en de tewerkstelling in de lokale toeristische sector ten goede komt. Dit dubbel statuut van de CCS als sociaal bindende kracht en economische drijfveer is ook terug te vinden in de beleidspublicaties van de *Communauté française*, de Vlaamse Gemeenschap, de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) en de *Commission communautaire française* (COCOF) [Fédération Wallonie-Bruxelles, 2012; Overleg Creatieve Industrieën, 2011; Maes 2010; Madrane, 2013].

9. Het geloof in de sociale en economische kracht van de CCS is een echo van de overtuiging die vanaf 1997 in het Verenigd Koninkrijk ingang vond met de oprichting van de *Creative Industries Task Force*,

een denktank opgericht op initiatief van toenmalig *Labour* premier Tony Blair [Flew, 2002; Ross, 2008; Neelands, 2010]. Deze *Task Force* - samengesteld uit beleidsmedewerkers, academici en belanghebbenden - ontwikkelde een nieuwe beleidsvisie over kunst en cultuur waarmee ingespeeld werd op een aantal recente economische transformaties. De houdbaarheid en wenselijkheid van overheidssubsidies voor de cultuursector, de opkomst van het internet en de kenniseconomie en de verschuiving van een productenmaatschappij naar een dienstenmaatschappij als dominant economisch model vormden de krijtlijnen voor deze nieuwe zienswijze [Flew, 2010].

10. Volgens de *Task Force* diende het cultuurbeleid in deze kenniseconomie een nieuwe gedaante aan te nemen die niet louter op de traditioneel gesubsidieerde cultuursector focust maar ook op marktgerichte cultuurgebonden activiteiten als de antiekhandel, mode, design en architectuur [Flew, 2002; 2010]. Deze uitbreiding van het beleidsperspectief ging gepaard met de introductie van een nieuwe benaming voor de sectoren die voor (in)directe beleidsondersteuning in aanmerking kwamen: *creative industries*. De analogie met de term *cultural industry* - door Theodor Adorno en Max Horkheimer gehanteerd als kritiek op de industrialisatie van cultuur in kapitalistische samenlevingen - is duidelijk. Toch week de invulling ervan in essentie volledig af van de cultuurpessimistische visie van deze denkers van de *Frankfurter Schule* [Cunningham, 2004]. De opname van marktgerichte sectoren in het cultuurbeleid is een ontlening aan inzichten uit studies die begin jaren 1980 onafhankelijk van elkaar gemaakt werden door Augustin Girard, in opdracht van UNESCO, en Nicholas Garnham [Garnham, 1987; Girard, 1982].

11. De leden van de *Task Force* bezorgden de CCS een tot dan toe ongekende aandacht zowel op beleids- als onderzoeksniveau, met een stroom van publicaties op nationale en regionale schaal tot gevolg. Tegelijkertijd kwamen meer populariserende publicaties, met theorieën over de creatieve klasse [Florida, 2003] en de creatieve economie [Howkins 2001] in omloop. Het directe verband tussen regionale economische groei en de aanwezigheid van creatieve actoren en bedrijven is de belangrijkste gedachtelijn in het werk van Florida en Howkins. Flo-

rida's theorie is echter niet onomstreden. Er werd meermaals felle kritiek geuit op zijn gehanteerde methodologie, op het gebrek aan aandacht voor de negatieve gevolgen van een stimuleringsbeleid van de creatieve klasse (gentrificatie, sociale ongelijkheid, etc.), op het artificiële en commerciële karakter van zijn *creativity rankings* (het inschakelen van consultancy bureaus om in deze *rankings* op te klimmen), etc.¹ Eerder in 1980 hadden Britse kunstenaars zoals Charles Landry beleidsmakers met klem gewezen op de positieve invloed die van de kunstensector op de (groot)stedelijke ontwikkeling uitging [Landry, 1996]. Daarmee doelden Landry en zijn volgelingen op uiteenlopende facetten gaande van de aantrekkingskracht van buurten met een hoog aantal kunstenaars als bewoners tot het groeiende aandeel van de kunstensector in de stedelijke tewerkstelling. In het aanzicht van massale werkloosheidscijfers bleken lokale bestuurders in voormalige industriegebieden gevoelig voor Landry's oproep voor een beleid gericht op de ondersteuning van de CCS. Omdat elk ondersteuningsbeleid inzicht in de bestaande situatie en de verdere ontwikkelingscapaciteit veronderstelt, werden veel nationale en regionale omvangs- en impactmetingen uitgevoerd. Internationale instanties als de *Leadership Group on Culture* van Eurostat [Eurostat, 2011], de OECD [OECD, 2011] en de *World Intellectual Property Organisation* [WIPO, 2003] ontwikkelden denkkaders die als conceptuele rasters dienden voor internationaal toepasbare meetmodellen. In lijn hiermee liet de Europese Commissie in 2006 een overkoepelende studie over de Europese CCS uitvoeren [KEA, 2006; 2009]. Ook in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met zijn institutionele, linguïstische en sociaal-economische complexiteit laat deze noodzaak zich voelen.

2. Analyse van bestaande studies over de CCS in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

12. Het belang dat beleidsmakers hechten aan activiteits- en productiviteitsontplooiing van de CCS heeft geleid tot de beschikbaarheid van een aantal studies over de omvang en effecten van de sector. Concreet valt in

¹ Zie onder meer Peck, 2005 en Debroux, 2009.

het corpus van bestaande studies één element onmiddellijk op: de regio Brussel wordt zelden als hoofdfocus genomen en wordt daardoor vaak slechts gedeeltelijk belicht. Afhankelijk van de opdrachtgever en de onderzoeksinstantie die voor de analyse instaat, kenmerken de bestaande studies zich door een regionale gerichtheid op Vlaanderen of Wallonië waarbij respectievelijk de Nederlandstalige of Franstalige CCS uit het Brussels gewest mee worden opgenomen in de analyse. Dat verklaart de focus van Flanders DC [Guiette, 2011] en Vlerick Management School [De Voldere, 2007] op de culturele en creatieve activiteiten van bedrijven die het Nederlands als voertaal aangeven (Tabel 1). Enkel de studie van de *Région wallone* (CPDT) [Surlémont en Aouni, 2012] voorziet in een gewestelijke opdeling, hierbij evenwel gebruik makend van sterk geaggregeerde gegevens. Hoewel deze aanpak gezien het institutionele raamwerk begrijpelijk is, beperkt het gebrek aan correcte gebiedsaanduiding en de afwezigheid van gewestelijke dataverzameling grotendeels de mogelijkheden om een volledig cijferbeeld te construeren van de Brusselse CCS. Hoofdspelers uit het werkterrein, zoals het Brussels Kunstenoverleg/*Réseau des Arts à Bruxelles* en UNIZO, kaarten de onhoudbaarheid van deze data-analyse eerder al aan. Ze opperden suggesties voor een meer gestroomlijnde beleidsvoering op de verschillende institutionele niveaus en voor een overkoepelende, eenvormige dataregistratie van de omvang van en tewerkstelling in de Brusselse CCS [Kampelmann, 2012; De Voldere, 2011; BKO & RAB, 2009].

13. De institutionele beleidsversnippering is niet het enige element dat een exhaustief cijferinzicht in de Brusselse CCS compliceert. Met de toenemende beleidsinteresse voor cultuurorganisaties en creatieve bedrijven nam de zorg voor dataverzameling ook binnen de verschillende deelsegmenten van de CCS toe. Instanties als het Kunstenloket vzw, een organisatie die instaat voor de vorming, ondersteuning en tewerkstelling van personen met een job in de artistieke sector [Loose, 2006], het Vlaams Audiovisueel Fonds (VAF) [Idea Consult en Vlerick Leuven Gent Management School, 2010] en Arthena, de belangenbehartiger en beheerder van het intellectuele eigendom van geaffilieerde leden in België [PIM, 2009] traden zo zelf op als opdrachtgever van omvang- en impactstudies van culturele en creatieve (deel)sectoren. De algemene conclusie waarin deze afzonderlijke analyses uitmondde, is een bevestiging van de bestuurlijke overtuiging. De verzamelde en berekende cijfers tonen namelijk het manifest be-

lang van de sectoractiviteit in termen van omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling aan. De waardencreatie van de onderzochte CCS verkreeg op deze manier een cijfermatige zichtbaarheid. Zij het dat deze zichtbaarheid gezien de sectorieel afgebakende onderzoeksfocussen die afzonderlijke studies vooropstellen, alleen voor een fractie van de volledige activiteit opgaat. Bovendien leveren de berekeningen van de tewerkstelling in (deel)sectoren van de Brusselse CCS sterk afwijkende resultaten op. De aanzienlijke verschillen in grootorde in de berekeningen is grotendeels terug te brengen tot andere werkwijzen qua afbakening en exhaustiviteit. Studies verschillen sterk in de inclusie van sectoren als onderdeel van de CCS. Bovendien gebeurt het in kaart brengen van de personele input meer dan eens partieel. Zo zijn de databronnen die gegevens bevatten over zelfstandige activiteit, uitzendarbeid en andere vormen van deeltijdse contractarbeid - vaak voorkomende arbeidsverbintenissen in de CCS - onvolledig en niet op elkaar afgestemd. Dat heeft als gevolg dat onderzoekers op dit ogenblik onvoldoende betrouwbare en exhaustieve gegevens ter beschikking hebben om een totaalbeeld van de omvang en de activiteit van de CCS in de Brusselse regio op punt te stellen.

14. De sectorgerichte focus in het beschikbare onderzoek over de Brusselse CCS is ook een gevolg van de enorme verscheidenheid die de verschillende sectoren kenmerkt. Zo verschillen de omvang, omzet, tewerkstelling en andere economische facetten van bijvoorbeeld de audiovisuele sector, de uitgeversector en de modewereld grondig van elkaar. Sterker, ook in het vervaardigd producttype, de organisatievormen, de arbeidsverdeling en het toepassingsbereik heerst een grote diversiteit tussen de sectoren die samengevoegd worden onder het koepelbegrip 'culturele en creatieve sectoren'. Vanuit statistisch oogpunt stelt deze intersectoriële variëteit de onderzoeker voor een aantal fundamentele problemen [Flew, 2002; Guiette, 2011]. Bestaande waardeketenanalyses maken het aangehaalde onderzoeksprobleem duidelijk zichtbaar en tonen de grote diversiteit tussen sectoren in hun cyclus van idee tot consument en de rol die diverse actoren daarin spelen. De mate waarin de activiteiten over de volledige, dan wel over een gedeelte van de waardeketen in acht worden genomen, bepaalt dan ook in grote mate de invloed die aan de CCS wordt toegeschreven. In de Britse onderzoekstraditie vormen deze conceptuele en analytische problemen een veelgehoorde en steeds terugkerende klacht.

Auteurs	Jaartal	Titel	Methodologische aanpak	Gebied	CCS bereik
Onderzoeksinstituut voor arbeid en samenleving (HIVA) - LOOSE, M. & LAMBERTS, M.	2006	Kunst en kunde: aanzet tot een monitoringsinstrument voor de artistieke sector	Ontwikkeling van een monitoringsinstrument. Voorstel tot analyse van volgende economische outputgegevens: het aantal zelfstandigen, werkgevers en werknemers, de werkgelegenheid, het arbeidsvolume, lonen en bezoldigingen	Nederlandstalige (Vlaanderen en Brussel)	Gedeeltelijk: Kernsectoren (o.m. beeldende kunsten, podiumkunsten)
Vlerick Management School – DE VOLDERE, I. & MAENHOUT, T.	2007	3 sectoren in de Vlaamse Creatieve industrie. De boekenindustrie, de muziekindustrie, de beeldende kunstindustrie	Sectoranalyse en economisch mapping onderzoek Analyse van de waardeketen	Nederlandstalige (Vlaanderen en Brussel)	Gedeeltelijk: gedrukte media: boeken, muziek en beeldende kunsten
Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP) – VINCENT, A. & WUNDERLE, M.	2009 2012	Les industries culturelles Les industries créatives	Sectoranalyse Niet via economische outputgegevens maar aan de hand van het productieproces en de belangrijkste actoren	Franstalige (Wallonië en Brussel)	Volledig: alle CCS
Idea Consult en Vlerick Leuven Gent Management School	2010	De Vlaamse audiovisuele sector in beeld: een socio-economische profilering	Mapping onderzoek en economische impactmeting Analyse van volgende economische outputgegevens: het aantal zelfstandigen, werknemers, werkgever	Nederlandstalige (Vlaanderen en Brussel)	Gedeeltelijk: audiovisuele sector
Idea Consult – DE VOLDERE, I., MERTENS, K., WAUTELET, A. & BERCKMOES, T.	2011	De sector van creatieve en culturele bedrijven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	Beleidsanalyse en voorstel methode sectorstatistieken Voorstel tot analyse van volgende economische outputgegevens: aantal zelfstandigen, tewerkstelling per sector en aantal werknemers. De studie stelt vooral een aanpak voor, eerder dan tot concrete schatting van de omvang en impact over te gaan. Een eerste aanzet tot cijfermatige invulling werd gedaan door UNIZO.	Nederlandstalige en Franstalige (Brussel)	Volledig: alle CCS (voorstel)
Flanders DC – GUIETTE, A., JACOBS, S., SCHRAMME, A. & VANDENBEMPT, K.	2011	Creatieve industrieën in Vlaanderen: mapping en bedrijfseconomische analyse	Mapping onderzoek en economische impactmeting, zowel top-down als bottom-up. Analyse van volgende economische outputgegevens: het aantal zelfstandigen, werkgevers, werknemers, de omzet en toegevoegde waarde	Nederlandstalige (Vlaanderen en Brussel)	Volledig: alle CCS
Conférence Permanente du Développement Territorial (CPDT) - SURLEMONT, Bernard & AOUNI, Zindeb	2012	Analyse des nouvelles formes de développement de l'activité économique et de leurs liens au territoire	Kwantitatieve en kwalitatieve studie naar geografische spreiding en innovatie. Analyse van de Waalse (en Brusselse) creatieve klasse via gegevens over deze creatieve klasse, het aantal werkgevers, de tewerkstelling, omzet en toegevoegde waarde	Franstalige (Wallonië en Brussel)	Focus ligt niet op CCS maar op de creatieve klasse
DULBEA – KAMPELMANN, S. & PLASMAN, R.	2012	L'impact économique des activités de la mode et du design en région de Bruxelles Capitale	Economische impactmeting Analyse van volgende economische outputgegevens: tewerkstelling, toegevoegde waarde en omzet.	Franstalige en Nederlandstalige (Brussel)	Gedeeltelijk: design- en modesector
Partners in Marketing (PIM)	2013	Economische bijdrage van de industrie van het auteursrecht en de naburige rechten in België	Economische impactmeting Analyse van volgende economische outputgegevens: het aantal werkgevers, het arbeidsvolume, de omzet, investeringen en toegevoegde waarde	België	Gedeeltelijk: Copyright sectoren

Tabel 1. Overzicht studies over de CCS in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

15. Het bepalen van een gepaste sectorafbakening is onlosmakelijk verbonden met het gebruikte classificatiesysteem waarmee economische activiteit geregistreerd en beschreven wordt [Flew, 2002]. Het classificeren van economische activiteit steunt op een aantal internationaal erkende regels die de verenigbaarheid van de verzamelde data vergroot en regionale en (inter)nationale vergelijkingen toelaat. Wat de CCS betreft, houden de bestaande nomenclaturen, die zowel op nationale als op internationale schaal gehanteerd worden en in het kader van de opmaak van nationale en regionale rekeningen opgelegd worden, een probleem in. Kritieken gelijkaardig aan degene die Terry Flew voor de Britse situatie bij de *Standard Industrial Classification* (SIC) formuleerde, weerklinken in bestaande studies over de CCS in Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De organisatievorm van de nomenclaturen is namelijk geënt op de economische activiteit zoals ten tijde van de industriële samenleving [Flew, 2002]. Het toenemende gewicht van diensten en dienstverlenende activiteiten die de afgelopen jaren vaak via digitale weg en in nieuwe arbeidsverbanden aangeleverd worden, krijgt in deze classificatiesystemen - zoals de SIC, NACE of NACE-Bel - weinig of geen plaats. Omdat statistische dataverzameling op basis van dergelijke classificatiesystemen gebeurt, worden reële activiteiten geaccomodeerd aan een ordeningssysteem dat op bepaalde punten helemaal niet overeenkomt met de karakteristieke CCS activiteiten. Diverse studies onderstrepen de verregaande gevolgen van deze werkwijze, namelijk de vertekening van de geregistreerde data en berekeningen ten opzichte van de reële situatie [Guiette, 2011; De Voldere, 2011].

16. De vertroebelde link tussen een sector die via classificatie wordt aangeduid en de werkelijkheid van de uitgevoerde bedrijvigheden, bracht Flanders DC ertoe om naast grootheden die *top-down*, op basis van de NACE-Bel indeling, verzameld werden ook *bottom-up* met instellingseigen cijfermateriaal te berekenen. Het rapport *Creatieve metropool Brussel* pleit in dat verband voor het behoud van organisatorische eenvoudigheid in de dataverwerking [Amez, Dobbels en Ysebaert, 2013]. Deze kan in de opvatting van de auteurs beter gegarandeerd worden wanneer een satellietrekening uitgewerkt wordt. Een satellietrekening is een statistisch raamwerk dat een registratie- en analysesysteem voorziet waarmee omzet, toegevoegde waarde en tewerkstelling (en andere waarden) voor één type economische activiteit gedetailleerd beschreven en berekend

kunnen worden [OECD, 2008]. Dit type rekening linkt micro- en macro-informatie en draagt bij tot consistentie in concepten en methodologieën, waarmee het deels een antwoord biedt op het aangehaalde probleem voor de beschrijving van economische CCS-activiteiten. Zo volgt de satellietrekening de *top-down* toekenning van codes voor economische activiteit die in classificatiesystemen zoals NACE als voorschrift gelden, terwijl er toch voldoende ruimte voor detailomschrijvingen en –gegevens is. Daardoor krijgt de karakteristieke eigenheid van de CCS ten overstaan van andere economische bedrijfstakken én haar grote onderlinge verscheidenheid een cijfermatige vertaling. Tegelijk worden verschillende economische dimensies, consumptiezijde, productiezijde, tewerkstelling en investeringen in de analyse opgenomen.

17. Naast de aanzet van een methodologisch raamwerk voor de monitoring en de impactberekening van de Brusselse CCS wordt in het rapport *Creatieve metropool Brussel* een tweede aspect belicht. De bestuurlijke aandacht voor de CCS vertrekt vanuit de opvatting dat deze sectoren als aandrijving voor regionale economische activiteit en tewerkstelling fungeren. Ook op het vlak van productverbetering en –innovatie spelen de regionale CCS volgens de huidige opvattingen een voortrekkersrol. Bestaande meetinstrumenten en impactanalyses van de CCS hebben echter een beperkte gerichtheid op de economische uitkomsten (outputfactoren). Daardoor blijven essentiële elementen zoals de aanwezigheid van gunstige randvoorwaarden voor innovatie én de rol van kennisinstellingen als kennisproducenten en vormers van kennismedewerkers buiten beeld. Recente internationale beleidsdocumenten besteden ruime aandacht aan de functie van kennisinstellingen in de totstandkoming van vernieuwingsdenken en productinnovatie en –verbetering [European University Association, 2007; Ferrari, 2009]. Kritieken bij bestaande internationale monitoringsinstrumenten weerspiegelen deze prominente aandacht voor kennisproducerende en –vormende instanties [Villalba, 2013; Hollanders, 2013; Kimpeler, 2013]. De reconstructie van een exhaustief cijferbeeld dat input-, omgevings- en outputfactoren bevat, veronderstelt de opname van indicatoren over de omvang en het aandeel van intellectueel en menselijk kapitaal dat kennisinstellingen in de Brusselse regio aanleveren. Welke indicatoren een meetinstrument van de CCS in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dienen te bevatten, komt hieronder aan bod.

3. Ontwerp van een staalkaart voor de CCS in de Brusselse hoofdstedelijke regio

18. Bovenstaande schets maakt duidelijk dat de bestaande meetinstrumenten en de resultaten die deze met zich meebrengen de Brusselse regionale beleidsmakers geen volledig overzicht en dus weinig bestuurlijke inzichten bieden. In het Belgische bestel zijn tewerkstelling en stadsvernieuwing, waarvoor de CCS als drijvende kracht gezien worden, gewestelijke bevoegdheden. Omdat regionale beleidsmakers de CCS beschouwen als sector die werkgelegenheid creëert en innovatie stimuleert is de nood aan een staalkaart die de omvang en activiteiten van de Brusselse CCS in kaart brengt als vanzelfsprekend hoog. Aan de hand van deze graadmeters kan de draagwijdte van één economische sector of een deelsector in cijfers uitgedrukt en vergeleken worden met andere bedrijfstakken of onderdelen daarvan. Traditioneel worden in impactmetingen de toegevoegde waarde en omzet van de CCS berekend om in verhouding te worden geplaatst tot het Bruto Regionaal Product (BRP). Hoewel deze waardebeoordeling mede bepaald wordt door diverse methodologische keuzes, blijft het toch aangewezen deze variabelen primair voorop te stellen. Zij zijn immers bepalend in de meeste internationale denkkaders en garanderen een, zij het geen absolute, vorm van interregionale of internationale vergelijkbaarheid. Aanvullend kunnen cijfers die de productiviteit van de zogeheten *copy-right industries* beschrijven, de toetssteen vormen in de statistische berekeningen voor de economische bijdrage van de CCS. Het aantal uitgegeven boeken, het aantal geproduceerde films en het aantal muziekopnames die door de Brusselse CCS aangemaakt worden, zijn een waardevolle toevoeging aan de cijfers over toegevoegde waarde en omzet. Zij stellen bestuurders in staat om vat te krijgen op de commerciële productiviteit van vitale Brusselse creatieve sectoren. Tegelijkertijd brengen deze cijfers evoluties in kaart waardoor beleidsmatige tussenkomsten die inspelen op de noden en behoeften van deze sectoren mogelijk worden.

19. De eerder economisch geïnspireerde internationale kaders richten zich op een waardebeoordeling van de feitelijke situatie. Tot op heden is er weinig aandacht voor de faciliterende factoren, de zogenaamde *enablers*. De inputfactoren die als functionele krachten voor de CCS gel-

den, slaan zowel op het menselijk kapitaal, het kenniskapitaal als op de financiële basis waarop kan gesteund worden. De aandacht voor aanwezig menselijk kapitaal is enigszins eigen aan het CCS-denken en komt vooral naar voor in de visie van Richard Florida, waar de mogelijkheid om uit aanwezig creatief talent te putten als een essentiële determinant gezien wordt voor een bloeiende creatieve economische bedrijvigheid. Dit vertaalde zich onder meer in de aanwezigheid van variabelen zoals het aantal afgestudeerden in kunstopleidingen (KEA creativiteitsindex). Minder aandacht is er geweest voor kenniskapitaal, daar waar economische theorieën dit wel als een belangrijke inputfactor vooropstellen. Bovendien wordt de relatie tussen kennis-economie en creativiteit als evidente link gezien, maar weinig empirisch aangetoond. De relatie tussen deze twee dimensies is dan ook geen evidentie, zij is een resultante van complexe samenwerkingsstructuren tussen bijvoorbeeld kennisinstellingen en de industrie. Deze vertalen zich op hun beurt in diverse vormen van kennisvalorisatie, wat in de Brusselse staalkaart gemeten wordt aan de hand van het aantal spin-offs of het aantal uitvindingen vertaald in intellectuele eigendomsrechten. Tot slot is de aanwezigheid van financieel kapitaal een vaak gemiste derde *enabler*. Een afdoende toegang tot (start)kapitaal is immers een noodzakelijke voorwaarde voor sectorontwikkeling [De Voldere, 2013]. Dit kan zowel gaan om toegang tot privaat kapitaal, sponsoring als overheidssteun. Vooral sectoren die de kern van de CCS vormen - beeldende kunsten, podiumkunsten en cultureel erfgoed - worden historisch gekenmerkt door een grotere overheidsinbreng of steunen op een graad van sponsoring. De mate waarin beiden voorhanden zijn, kan als doorslaggevend beschouwd worden voor de verdere evolutie van de CCS. Door de complexe Belgische bevoegdhedenstructuur is het moeilijk hierover een beeld te krijgen, maar deze variabele kan een logische invulling krijgen als component van de regionale rekening of satellietrekening.

20. Waar er traditioneel weinig aandacht is voor de *enablers* van de CCS is dit in nog grotere mate het geval voor de effecten die de ontwikkeling en groei van deze sectoren kunnen hebben op externe sectoren. Niet enkel verhoogt de vraag naar intermediaire producten (*backward linkages*) maar creatieve producten kunnen ook input vormen in het productieproces (*forward linkages*). Die kennisoverdracht

kan de vorm aannemen van *Research & Development*, procesinnovatie, design of artistieke ideeën. Heel vaak vatten de traditionele innovatieconcepten de manier waarop de CCS externe sectoren begunstigen onvoldoende. Men spreekt in dit verband van *hidden innovation* om aan te duiden dat de transmissie een minder formeel karakter aanneemt [Miles & Green, 2008] of *soft innovation* [NESTA, 2009] wanneer de overdracht eerder esthetisch of conceptueel van aard is. Omwille van hun ontastbaar karakter is het vaak ook moeilijk deze verbanden in kaart te brengen. De omvang van producten die door intellectuele eigendomsrechten beschermd zijn, kunnen daarin een eerste maatstaf zijn. Naast kennis- en productspillovers maakt het *UNCTAD Creative Economy Report* ook melding van training spillovers en netwerk spillovers. De geografische proximateit beïnvloedt de onderlinge handelsrelaties tussen bedrijven positief, wat ook geldt voor de transfer van getrainde creatieve arbeidskrachten tussen sectoren. Deze omgevingsfactoren worden ook in de staalkaart erkend, zij het niet in termen van geografische dichtheid maar in de vorm van een opmeting van de aanwezige culturele infrastructuur.

21. De voorgestelde staalkaart poogt de geschetste dimensies maximaal te vatten door de economische input-outputrelatie te onderzoeken, waarbij deze geplaatst wordt in een regionale Brusselse context. De mate van kruisbestuiving tussen diverse actoren, en dan vooral deze tussen kennisinstellingen en CCS, wordt daarbij extra belicht in termen van valorisatietrajecten of contractuele onderzoekssamenwerkingen. Daarmee wordt de brug gemaakt tussen de kenniseconomie enerzijds en creatieve ontwikkeling anderzijds en worden indicatoren vooropgesteld die een regionaal innovatiebeleid kunnen ondersteunen. Er wordt nadruk gelegd op creatieve en kennisgoederen in hun dubbele functie als zowel inputfactor maar ook innovatie-inspirator voor andere sectoren. Toch blijven de klassieke grootheden zoals toegevoegde waarde van de sector de hoeksteen van de CCS-monitor. Deze worden evenwel geflankeerd door andere componenten, zoals de totale consumptie en de overheidsuitgaven, die samen in het kader van een satellietrekening, op een periodieke en geïnstitutionaliseerde manier kunnen worden aangereikt als *building blocks* van een beleidsondersteunende monitor voor Brussel.

Conclusie

22. De laatste decennia nam de bestuurlijke aandacht voor de CCS als aandrijvers van de regionale economische ontwikkeling enorm toe. Ten gevolge daarvan ontwikkelden toezichhouders en beleidsvoerende instanties zowel op (inter)nationaal als regionaal niveau monitorings- en meetinstrumenten voor deze sectoren. Ook beleidsmakers in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest benadrukken in het laatste regeerakkoord de cruciale rol van de CCS. Een duurzame beleidsvoering vergt diepgaand inzicht in de bestaande situatie. Gezien de complexe institutionele bevoegdheidsverdeling vraagt de ontwikkeling van een monitoringsinstrument voor de Brusselse CCS speciale aandacht.

23. Op basis van een analyse van bestaande studies werd, met speciale aandacht voor de eigenheid van de Brusselse regio, een staalkaart ontworpen. Deze staalkaart bevat economisch georiënteerde indicatoren uit internationale *mapping studies* maar breidt het meetpectrum uit met een aantal indicatoren uit creativiteitsbarometers. Outputindicatoren die peilen naar de omvang en impact van Brusselse CCS vormen een eerste hoofddimensie van de staalkaart. Daarnaast kan via omgevingsindicatoren de aantrekkingskracht van Brussel als creativiteitsbevorderende regio belicht worden. Tot slot bevat de staalkaart inputfactoren over de regionale beschikbaarheid van creatief kapitaal en intellectueel kapitaal. Daarmee wordt aangeknoopt bij de recente, holistische tendens in het innovatie- en creativiteitsonderzoek die creatief en probleemoplossend denken naar voor schuift als voorwaarde voor innovatie en waarbij het belang van omgevingsfactoren onderlijnd wordt. De staalkaart werd opgesteld vanuit de idee concreet inzetbaar te zijn voor het berekenen van (de impact van) de Brusselse CCS. Daarom wordt voorgesteld om het meetkader van de satellietrekening te hanteren. Hoewel de voorgestelde indicatoren momenteel nog niet berekenbaar zijn en niet alle statistische gegevens en data momenteel voorhanden zijn, kan de staalkaart op korte termijn door zowel beleidsmakers als onderzoekers gebruikt worden als een concreet monitorings- en meetinstrument.

Bibliografie

- AMEZ, Lucy, DOBBELS, Jelena & YSEBAERT, Walter, 2013. *Creatieve metropool Brussel: Ontwikkeling van een indicatorenprofiel voor de monitoring van culturele en creatieve sectoren in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Brussel. Onderzoekscel Data en Beleid (OCDB) van de dienst *Research & Development* van de Vrije Universiteit Brussel.
- BRUSSELS KUNSTENOVERLEG (BKO) & RESEAU DES ARTS A BRUXELLES (RAB), 2009. *Cultuurplan voor Brussel*. Brussel: BKO/RAB. Online raadpleegbaar: <http://www.brusselskunstenoverleg.be/nl/node/2884>
- BRUSSELSE GEWESTREGERING, 2011. *Regeerakkoord 2009-2014. Een duurzame ontwikkeling van het gewest ten dienst van de Brusselaars*. Brussel: Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Online raadpleegbaar: <http://www.brussel.irisnet.be/files-nl/over-het-gewest/de-gewestelijke-bevoegdheden/regering-akkoord-2009-2014>
- BRUSSELSE GEWESTREGERING, 2013. *Ontwerp van Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling*. Brussel: Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Online raadpleegbaar: <http://www.gpdo.be/pdf/GPDO.pdf>
- COMUNIAN, Roberta & FAGGIAN, Alessandra, 2011. Higher Education and the Creative City, In: Mellander C.; Anderson A.; D. Anderson (eds.). *Handbook on Creative Cities*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 187-207. Online raadpleegbaar: http://www.creative-regions.org/uploads/1/0/9/7/10973203/chapter_comunian_faggian.pdf
- CREATIVE INDUSTRIES TASK FORCE, 1998. *Mapping document*. Londen. Online raadpleegbaar: <http://www.creativitycultureeducation.org/creative-industries-mapping-document-1998>
- CUNNINGHAM, S., 2004. The Creative Industries After Cultural Policy: a genealogy and some possible preferred futures. In: *International Journal of Cultural Studies*. 2004. Vol. 7, n°1, pp.105-115.
- DEBROUX, Tatiana, 2009. Géographie des artistes dans les régions urbaines en Belgique, In : *Belgeo*, 2009. Vol.2, pp. 119-136. Online raadpleegbaar : <http://belgeo.revues.org/7913>
- DE VOLDERE, Isabelle & MAENHOUT, Tine, 2007. *3 sectoren in de Vlaamse Creatieve industrie. De boekenindustrie, de muziekindustrie, de beeldende kunstindustrie*. Leuven: Vlerick Leuven Gent Management School. Online raadpleegbaar: http://www.bamart.be/files/Rapportcreatieveindustrie_25-04-07.pdf
- DE VOLDERE, Isabelle, MERTENS, Kristof, WAUTELET, Ariane & BERCKMOES Toon, 2011. *De sector van creatieve en culturele bedrijven in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Brussel. Idea Consult. Online raadpleegbaar : <http://www.brusselskunstenoverleg.be/nl/documentatie/idea-consult-de-sector-van-creatieve-en-culturele-bedrijven-het-brussels-hoofdstedelijk>
- DE VOLDERE, Isabelle e.a., 2013. *Survey on access to finance for cultural and creative sectors. Evaluate the financial gap of different cultural and creative sectors to support the impact assessment of the creative Europe programme*. Brussel, Idea Consult. Online raadpleegbaar: http://ec.europa.eu/culture/library/studies/access-finance_en.pdf
- KAMPELMANN, Stephan & PLASMAN, Robert, 2012. *Impact économique des activités de la mode et du design en région Bruxelles-Capitale*. Brussel. Dulbea/Université libre de Bruxelles.
- ESSnet-CULTURE (European Statistical System Network on Culture), 2012. *Final report*. Luxemburg. Online raadpleegbaar: http://ec.europa.eu/culture/library/reports/ess-net-report_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2012. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Promoting cultural and creative sectors for growth and jobs in the EU*. Brussels, European Commission, 26 september 2012. Online raadpleegbaar:

- <http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/documents/communication-sept2012.pdf>
- EUROPEAN UNIVERSITY ASSOCIATION, 2007. *Creativity in Higher Education: report on the EUA creativity project 2006-2007*. Brussel. European University Association. Online raadpleegbaar:
http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Publications/Creativity_in_higher_education.pdf
- EUROSTAT, Leadership Group on Culture (LEG-Culture), 2011. *Cultural Statistics in Europe. Pocketbook*. European Commission/Eurostat. Online raadpleegbaar:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF
- EUROSTAT, Statistical Office of the European Communities, 2013. *Nace Rev. 2: introductory guidelines*. European Commission/Eurostat. Online raadpleegbaar:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-015/EN/KS-RA-07-015-EN.PDF
- FEDERATION WALLONIE-BRUXELLES, 2012. *Focus Culture 2011: faits et tendances*. Administration générale de la Culture, Brussel. Online raadpleegbaar:
http://www.culture.be/index.php?elD=tx_nawsecuredl&u=0&file=file_admin/sites/culture/upload/culture_super_editor/Focus_culture_2011_1.pdf&hash=5ea49cd51b0ea03903433556416e767a54c06da0
- FERRARI, Anusca, CACHIA, Romania & PUNIE, Yves, 2009. *Innovation and Creativity in Education and Training in the EU Member States: Fostering Creative Learning and Supporting Innovative Teaching: Literature review on Innovation and Creativity in E&T in the EU Member States*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Online raadpleegbaar:
http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC52374_TN.pdf
- FLEW, Terry, 2002. Beyond Ad Hocery: Defining Creative industries. In: *Cultural Sites, Cultural Theory, Cultural Policy, The Second International Conference on Cultural Policy Research*, Wellington, 23-26 January 2002. Online raadpleegbaar:
http://eprints.qut.edu.au/256/1/Flew_beyond.pdf
- FLEW, Terry, 2010. Toward a Cultural Economic Geography of Creative Industries and Urban Development: Introduction to the Special Issue on Creative Industries and Urban Development. In: *The Information Society*. 2010. Vol. 26, n° 2, pp. 85-91. Online raadpleegbaar:
<http://www.indiana.edu/~tjij/readers/full-text/26-2.pdf>
- FLORIDA, Richard, 2003. *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Christchurch. Hazard.
- GARNHAM, N., 1987. Concepts of Culture: Public Policy and the Cultural Industries. In: *Cultural Studies*. 1987. Vol. 1, n° 1, pp. 23-37.
- GIRARD, Augustin, 1982. Cultural industries: a handicap or a new opportunity for cultural development? In: *Cultural industries: a challenge for the future of culture*. Paris : UNESCO. pp. 19-24. Online raadpleegbaar:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000499/049972eo.pdf#49973>
- GUIETTE, Alain, JACOBS, Sofie, SCHRAMME, Annick & VANDEN-BEMPT, Koen, 2011. *Creatieve industrieën in Vlaanderen: mapping en bedrijfseconomische analyse*. Leuven. Flanders District of Creativity. Online raadpleegbaar:
<http://www.flandersdc.be/nl/kennis/studies/the-legitimation-strategies-of-internationalizing-flemish-sme-s-and-their-subsidiaries>
- HOLLANDERS, Hugo & VAN CRUYSEN, Adriana, 2013. Design, Creativity and Innovation: a scoreboard approach. In: Villalba E. (ed.), *Measuring creativity: the book*, 2013, pp. 41-81. Online raadpleegbaar:
[http://www.seeproject.org/images/Design%20Creativity%20and%20Innovation%20-%20A%20Scoreboard%20Approach\(1\).pdf](http://www.seeproject.org/images/Design%20Creativity%20and%20Innovation%20-%20A%20Scoreboard%20Approach(1).pdf)
- HOWKINS, John, 2001. *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. Londen. Penguin.
- IDEA CONSULT en VLERICK LEUVEN GENT MANAGEMENT SCHOOL, 2010. *De Vlaamse audiovisuele sector in beeld: een socio-economische profilering*. Brussel. Idea Consult en Vlerick Ma-

- nagement School. Online raadpleegbaar :
http://www.vaf.be/fileadmin/media/VAF/upload_pdf/Finaal_rapport_VAF_studie.pdf
- KAMPELMANN, S. & PLASMAN, R, 2012. *L'impact économique des activités de la mode et du design en région de Bruxelles Capitale. Brussel*. ULB/ DULBEA.
- KEA European Affairs, 2006. *The economy of culture in Europe*. Brussels. KEA European Affairs. Online raadpleegbaar:
<http://www.keanet.eu/ecoculture/studynew.pdf>
- KEA European Affairs, 2009. *The impact of culture on creativity*. Brussels. KEA European Affairs. Online raadpleegbaar:
http://ec.europa.eu/culture/documents/study_impact_cult_creativity_06_09.pdf
- KERN Philip & RUNGE, Jan, 2013. KEA briefing: towards a European creativity index. In: VILLALBA, Ernesto (ed.), *Measuring creativity: the book*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. pp. 191-205. Online raadpleegbaar:
http://www.researchgate.net/publication/237228957_12_KEA_briefing_towards_a_European_creativity_index_1
- KIMPELER, Simone & GEORGIEFF, Peter, 2013. The role of creative industries in regional innovation and knowledge transfer. In: VILLALBA, Ernesto. (ed.), *Measuring creativity: the book*, pp.207-219.
- LANDRY, Charles, 1996. *The art of regeneration: urban renewal through cultural activity*. Stroud. Comedia.
- LOOSE, Maxime & LAMBERTS, Miet, 2006. *Kunst en kunde: aanzet tot een monitoringsinstrument voor de artistieke sector*. Leuven. HIVA.
- MADRANE, Rachid, 2013. *Culture et identité bruxelloise. Un plan culturel pour Bruxelles*. Ministre de la Culture de la Commission communautaire française (Cocof), Brussel, voorgesteld op 4 oktober 2013. Online raadpleegbaar :
<http://www.reseaudesartsabruzelles.be/fr/actualites/politique-culturelle-cocof-lancement-dun-tant-attendu-plan-culturel-pour-bruxelles>
- MAES, A., 2010. *Discussienota 'Cultuurplan voor Brussel', opvolging van het debat in de gemeenschappelijke informatievergadering RVG-PFB van 17 maart 2010. Ingediend stuk nr. 437, 23 november 2010*, Raad van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (Zitting 2010-2011). Online raadpleegbaar:
http://www.raadvgc.be/archief%5Cstukken%5C2010-2011%5Cstuk437_nr1_2010.pdf
- MILES, Ian & GREEN, Lawrence, 2008. *Hidden innovation in creative industries. Research report*. London. NESTA. Online raadpleegbaar:
http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/hidden_innovation_creative_industries_report.pdf
- MOULD, Oli, VORLEY, Tim & ROODHOUSE, Simon, 2009. Realizing capabilities: academic creativity and the creative industries. In: *Creative Industries Journal*, 2009. Vol. 1, n° 2, pp. 137-150.
- NEELANDS, Jonathan & BOYUN, Choe, 2010. The English Model of Creativity: cultural politics of an idea. In: *International Journal of Cultural Policy*. 2010. Vol. 16, n° 3, pp. 287-304. Online raadpleegbaar:
http://wrap.warwick.ac.uk/2722/1/WRAP_Neelands_9074167-ie-09_0210-emoc.pdf
- NESTA, 2009, *Soft Innovation. Towards a more complete picture of innovative change*, Londen. Online raadpleegbaar:
http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/soft_innovation_report.pdf
- OECD, 2011. *Guide to Measuring the Information Society*. Paris. OECD Publishing. Online raadpleegbaar:
<http://www.oecd.org/internet/ieconomy/oecdguidetomeasuringtheinformationociety2011.htm#prior>
- OECD, 2006. *International Measurement of the Economic and Social Importance of Culture*. Paris, OECD. Online raadpleegbaar:
<http://79.96.28.119/pliki/2/21/37257281.pdf>
- OECD, 2008, *Tourism Satellite Account: recommended methodological framework*. Luxemburg/Madrid/New York/Paris: United Nations. Online raadpleegbaar:
<http://www.oecd.org/cfe/tourism/tourismsatelliteaccountrecommendedmethodologicalframework.htm>

- OVERLEG CREATIEVE INDUSTRIEËN, 2011. *Visionota Creatieve Industrieën in Vlaanderen*. Voorgesteld op de ViA-rondetafel Creatieve Industrieën die kaderde in de ViA-doorbraak 'Innovatiecentrum Vlaanderen', 27 mei 2011. Online raadpleegbaar: <http://www.flandersdc.be/nl/visionota-creatieve-industrie%c3%abn-vlaanderen>
- PARTNERS IN MARKETING (PIM), 2013. *Economische bijdrage van de industrie van het auteursrecht en de naburige rechten in België*. Antwerpen. Partners in marketing. Online raadpleegbaar: http://www.cjism.vlaanderen.be/cultuur/downloads/wso_economische_bijdrage_industrie_auteursrecht_eindrapport20090928.pdf
- PECK, Jamie, 2005. Struggling with the Creative Class. In: *International Journal of Urban and Regional Research*. 2005. Vol. 29, n°4, pp.740-770. Online raadpleegbaar: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2427.2005.00620.x/pdf>
- ROSS, Andrew, 2008. The New Geography of Work: power to the precarious? In: *Theory, Culture and Society*. 2008. Vol 25, n° 7-8, pp. 31-49.
- SURLEMONT, Bernard & AOUNI, Zindeb, 2012. *Analyse des nouvelles formes de développement de l'activité économique et de leurs liens au territoire*. Liège. Conférence permanente du développement territorial (CPDT).
- TOWNLEY, Barbara, BEECH, Nic & MCKINLAY, Allan, 2009. Managing in the creative industries: managing the motley crew. In: *Human Relations*. 2009. Vol. 62, n°7, pp. 939-962. Online raadpleegbaar: <http://hum.sagepub.com/content/62/7/939.full.pdf>
- UNCTAD, 2008. *Creative Economy Report. The challenge of assessing the creative economy: towards informed policy-making*. UNCTAD. Online raadpleegbaar: [http://unctad.org/en/Pages/Publications/Creative-Economy-Report-\(Series\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/Publications/Creative-Economy-Report-(Series).aspx)
- UNESCO Institute for Statistics, 2005. *International Flows of Selected Cultural Goods and Services 1994-2003: Defining and Capturing the Flows of Global Cultural Trade*. Montreal, UNESCO. Online raadpleegbaar: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001428/142812e.pdf>
- UNIVERSITIES UK, 2010. *Creating Prosperity: the role of higher education in driving the UK's creative economy*. London/Cardiff/Edinburgh. Universities UK. Online raadpleegbaar: <http://www.universitiesuk.ac.uk/highereducation/Documents/2010/CreatingProsperityTheRoleOfHigherEducation.pdf>
- VILLALBA, Ernesto, 2013. Is it really possible to measure creativity: a first proposal for debate. In: VILLALBA, Ernesto (ed.), *Measuring creativity: the book*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. pp. 3-14.
- VINCENT, Anne & WUNDERLE, Marcus, 2009. *Les industries culturelles*. Bruxelles. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP).
- VINCENT, Anne & WUNDERLE, Marcus, 2012. *Les industries créatives*. Bruxelles. Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP).
- WORLD INTELLECTUAL PROPERTY ORGANISATION (WIPO), 2003. *Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright-based Industries*. Genève. WIPO. Online raadpleegbaar: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/copyright/893/wipo_pub_893.pdf

Financiële steun

Dit artikel is een neerslag van het rapport (2013) *Creatieve metropool Brussel: ontwikkeling van een indicatorenprofiel voor de monitoring van culturele en creatieve sectoren in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, dat in opdracht van ministers Jean-Luc Vanraes en Guy Vanhengel door de auteurs is uitgevoerd.

Brussels Studies wordt gepubliceerd met de steun van:

Innoviris, het Brussels Instituut voor Onderzoek en Innovatie

Universitaire Stichting

Fonds ISDT Wernaers pour la vulgarisation scientifique - FNRS

Om deze tekst te citeren

MARTENS, Birgitte, DOBBELS, Jelena, AMEZ, Lucy en YSEBAERT, Walter, 2014. Cultuur en creativiteit in beeld: opzet van een meetinstrument voor metropool Brussel, In: *Brussels Studies*, Nummer 79, 8 september 2014, www.brusselsstudies.be

Links

Andere versies van deze tekst zijn beschikbaar

ePub FR: <http://tinyurl.com/BRUS79FRE PUB>

ePub NL: <http://tinyurl.com/BRUS79NLE PUB>

ePub EN: <http://tinyurl.com/BRUS79ENEPUB>

pdf FR: <http://tinyurl.com/BRUS79FRPDF>

pdf NL: <http://tinyurl.com/BRUS79NLPDF>

pdf EN: <http://tinyurl.com/BRUS79ENPDF>

De video's die verschenen zijn in *Brussels Studies* zijn te bezichtigen op het Vimeo kanaal van *Brussels Studies* op de volgende link: <http://vimeo.com/channels/BruS>